

3. Рарог А. И. Вина в советском уголовном праве / Рарог А. И. – Саратов, 1987.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [5-те вид., перероб. та доп.]. – К., 2009.
5. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж, 1974.
6. Курс советского уголовного права : [в 6 т.] / под. ред. А. А. Пионтковского. – М., 1970– Т.1 : Часть Общая. Уголовный закон. – 1970. – 311 с.
7. Волков Б. С. Проблема воли и уголовная ответственность / Волков Б. С. – Казань, 1965.
8. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : [курс лекций] / Наумов А. В. – М., 1997.
9. Курс уголовного права : [в 5 т.] : учебник для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М., 2002 – Т. 1 : Учение о преступлении. – 2002. – 624 с.
10. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Фріс П. Л. – К., 2004.
11. Кузнецов В. В. Кримінальне право України: посіб. для підготов. до іспитів / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; за заг. ред. О. М. Джужі. – [4-те вид., доп. та перероб.]. – К., 2009.

Надійшла до редакції 27.11.2012

О.М. Кричківський
аспірант

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

УДК 343.151.03

ВИДИ КОНКУРЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ

Визначено критерій для класифікації конкуренції кримінально-правових норм при призначенні покарання та на підставі останнього встановлено її різновиди.

Ключові слова: *види конкуренції норм, критерій, виняткова норма.*

Определяется критерий для классификации конкуренции уголовно-правовых норм при назначении наказания и на основании последнего устанавливаются его разновидности.

Ключевые слова: *виды конкуренции норм, критерий, исключительная норма.*

The article defines the criteria for classification of rivalry of criminal norms at punishment appointment and on the ground of the last set there exist its variations.

Keywords: *kinds of rivalry norms, criteria, exceptional norm.*

Постановка проблеми. Однією із найбільш дискусійних проблем, які виникають у межах вчення про конкуренцію кримінально-правових норм, виступають різновиди останньої. До сьогодні не існує найбільш прийнятної позиції. Кожен із підходів, що запропоновані в теорії кримінального

права, має свої як недоліки, так і переваги в порівнянні з іншими.

Але для того, щоб здійснити класифікацію певного правового явища, потрібно визначити структуру його поняття. Як відомо, структура будь-якого поняття складається з двох основних компонентів: зміст та обсяг. Зміст поняття – це сукупність суттєвих (необхідних) ознак, які об'єктивно характеризують природу певного предмета, явища, процесу. Обсяг поняття – це сукупність самих предметів, явищ, процесів, які охоплені даним поняттям, або, інакше, усі предмети, явища, процеси, до яких можна застосувати дане поняття [6, с. 63], тобто кожному з цих предметів, явищ чи процесів притаманні ознаки, що складають зміст поняття. Тому змістом поняття «конкуренція кримінально-правових норм при призначенні покарання» є те, що: 1) вона виникає у процесі призначення покарання; 2) існують дві (або більше) кримінально-правові норми, які одночасно претендують на застосування при врегулювання одного і того ж питання, пов'язаного із визначенням виду і/або розміру (строку) покарання; 3) конкуруючі норми не суперечать одна одній; 4) наявний взаємозамінний зв'язок між конкуруючими нормами; 5) із декількох норм, які вступають у відношення конкуренції, застосуванню підлягає лише одна з них, яка обирається за правилами подолання конкуренції [7, с. 370].

У зв'язку з цим **метою** нашої статті є визначення критерію для класифікації конкуренції кримінально-правових норм при призначенні покарання та встановлення її різновидів на підставі останнього.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.. Питання, що стосуються поділу конкуренції норм, вже неодноразово розглядалися як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Серед українських дослідників значну увагу цій проблематиці приділяли, зокрема, П.П. Андрушко, Л.П. Брич, М.Й. Коржанський, О.К. Марін, В.О. Навроцький, П. Сердюк та інші. Серед радянських та російських авторів слід згадати А.С. Гореліка, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецову, В.П. Малкава, С.Ф. Сауляк, К.С. Хахуліну та В.Б. Шакіна. Проте слід зазначити, що вказані вчені-криміналісти віддавали перевагу вивченню різновидів конкуренції в межах вчення про кваліфікацію злочинів. Що ж стосується видів конкуренції норм кримінального права при призначенні покарання, то лише Є.В. Благов, В.М. Гарманов та Л.В. Іногамова-Хегай займалися їх дослідженням.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб класифікація була проведена правильно, вона має відповідати таким вимогам: 1) підмножини, на які розділено множини, не повинні перетинатись (містити спільні елементи); 2) у сумі підмножини повинні давати вихідну множину класифікованих об'єктів; 3) кожен елемент повинен входити до якогось одного класу; 4) поділ множини на групи повинен здійснюватися за однією ознакою [13]. Крім того, слід наголосити, що основна умова, яка визначає рівень досконалості класифікації будь-яких предметів або явищ, полягає, по-перше, в її обґрунтованості, по-друге, у виборі підста-

ви (критерію) класифікації [14, с. 137].

Проте дуже часто при проведенні класифікацій цих вимог не дотримуються. Зокрема, таким яскравим прикладом може виступати класифікація, запропонована В.П. Малковим. Науковець не встановлює єдиного критерію і, більше того, взяті ним критерії не виступають ознаками конкуренції кримінально-правових норм, навіть в його розумінні цього поняття, що є недопустимим [9, с. 62]. Прикладом невдалої класифікації є поділ конкуренції норм за двома критеріями, а саме коли за характером та властивостями виділяють змістовну, темпоральну (хронологічну), просторову та ієрархічну конкуренцію кримінально-правових норм [5, с. 22]. Поділ конкуренції на такі види проводиться Л.В. Іногамовою-Хегай з огляду на те, що вона ототожнює поняття конкуренції з колізією правових норм. Запропоновані нею види конкуренції насправді ж розглядаються як різновиди колізії.

Найбільш обґрунтованою в теорії кримінально-правової кваліфікації злочинів є класифікація конкуренції норм, запропонована О.К. Марінім. Він пропонує виділяти конкуренцію: 1) загальної та спеціальної норм, де відбувається підпорядкування за обсягом; 2) частини і цілого, де відбувається підпорядкування за змістом; 3) спеціальних норм, де відсутнє підпорядкування між конкуруючими спеціальними нормами, але таке підпорядкування існує між кожною з них із єдиною загальною нормою. В основу цього поділу вчений ставить такий критерій, як характер взаємозв'язку між конкуруючими нормами [10, с. 106, 107], оскільки при класифікації поділ відбувається не за будь-якою ознакою, а за найістотнішою, тобто такою, що визначає характер усіх останніх ознак предметів (явищ), які класифікуються, і дає можливість встановити для кожного класу чітко визначене, постійне місце серед інших класів [4, с. 59]. Але це не означає, що не можна проводити класифікацію за іншими ознаками (критеріями). Навпаки, її потрібно здійснювати, хоча не забуваючи, що основною є та, яка проводиться за найістотнішою ознакою.

На основі характеру взаємозв'язку між кримінально-правовими нормами К.С. Хахуліна виділяє: 1) конкуренцію загальних і спеціальних норм; 2) конкуренцію спеціальних норм [16, с. 103]. В.О. Навроцький критерієм для класифікації також пропонує вибрати характер взаємозв'язку між нормами, але тими, які викладені у конкуруючих статтях закону, що може виявлятися у підпорядкуванні передбачених ними норм за змістом та за обсягом. Автор виділяє такі види конкуренції: 1) статей про загальну і спеціальну норми; 2) статей, які передбачають спеціальні норми; 3) статей, одна з яких передбачає весь злочин в цілому, а інша чи інші – його частини (це сукупність злочинів врахована законодавцем); 4) статей, одна з яких передбачає весь злочин в цілому, а інша чи інші – його частину (одна стаття Особливої частини кримінального закону передбачає посягання, частина якого передбачена іншою статтею) [11, с. 266].

Як бачимо, вказані вище науковці зазначають, що критерієм поділу

конкуренції на такі види виступає характер взаємозв'язку між конкуруючими нормами, де підпорядкування між останніми відбувається за змістом і обсягом. Проте таке твердження викликає певні зауваження, оскільки містить в собі суперечність, яка виявляється в такому. По-перше, змістом взаємозв'язку між конкуруючими нормами не виступає їхнє підпорядкування за змістом і обсягом, а здебільшого те, що норми, які вступають у відношення конкуренції, є взаємозамінними, тобто у випадку скасування однієї із них інша завжди зможе її замінити. По-друге, те, що норми співпадають між собою за змістом і за обсягом, вказує нам на наявність такої ознаки, згідно із якою існують дві (або більше) кримінально-правові норми, які одночасно претендують на застосування при врегулювання одного і того ж питання. По-третє, вибір двох критеріїв, таких як зміст і обсяг, для однієї класифікації є недопустимим, оскільки для будь-якої класифікації повинен використовуватись тільки один критерій, а не декілька. По-четверте, всім відомий закон оберненого відношення між обсягом і змістом поняття, при якому чим ширший зміст поняття, тим вужчий його обсяг, і навпаки, чим ширший обсяг поняття, тим вужчий його зміст, тобто якщо зміст одного поняття є ширшим, ніж зміст іншого поняття, то обсяг першого поняття є вужчим, ніж обсяг другого поняття. По-п'яте, норма про ціле є спеціальною нормою, а норма про частину – загальною, тоді згідно з правилами подолання кожного із цих (якщо їх розглядати як самостійні) видів конкуренції кримінально-правових норм застосуванню підлягає одна і та ж норма – норма про ціле або ж спеціальна норма. У зв'язку з цим виникає запитання: а яке ж практичне значення виділення такого виду конкуренції, як частина і ціле?

Таким чином, можна підсумувати, що немає потреби у виокремленні такого різновиду конкуренції, як частини і цілого, оскільки він є не чим іншим, як конкуренцією загальної та спеціальної норм. Більш складна ситуація із конкуренцією частин і цілого. Так, досліджуючи це питання, О.К. Марін дійшов висновку, що поняттям конкуренції частини і цілого (за змістом підходить під конкуренцію частин і цілого, що запропонована В.О. Навроцьким, – *висновок наш. – О. К.*) охоплюється: 1) співвідношення норм, які містять прості та складені склади злочинів; 2) норми про незакінчену злочинну діяльність та норми про закінчений злочин; 3) норми про співучасть у конкретному злочині та норми про самостійний злочин, в якому полягають дії співучасника [10, с. 139; 2, с. 14]. Відразу ж звертаємо увагу на те, що останні два елементи не можуть наповнювати зміст цього різновиду конкуренції, оскільки за наявності таких конкуренція взагалі не виникає. Це підтверджується тим, що в такій ситуації відсутні ознаки, що її характеризують. Проілюструємо це на прикладі норми про незакінчену злочинну діяльність та норми про закінчений злочин. По-перше, вказані норми спрямовані на вирішення різних питань: одна з них вирішує питання про незакінчений злочин, а інша – про закінчений злочин. По-друге, вказані норми одночасно не претендують на застосування, оскільки норма про незакінчений зло-

чин може бути застосована лише тоді, коли має місце такий злочин, в інших же випадках така норма не застосовується. Коли ж у діянні особи міститься закінчений склад злочину, то мова про незакінчену злочинну діяльність цього складу злочину взагалі не заходить. По-третє, між вказаними нормами відсутній і взаємозамінний зв'язок, оскільки якщо буде скасована будь-яка із них, то інша не зможе її замінити (наприклад, якщо скасувати норму, яка передбачає закінчений склад злочину «Крадіжка», то норма про незакінчений склад цього злочину взагалі не зможе бути застосована, оскільки такого складу взагалі не буде і не буде до чого цю норму застосовувати, і навпаки, якщо виключити норму про незакінчену злочинну діяльність, то буде застосовуватись загальне правило, згідно із яким підставою для кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, що передбачений у статті Особливої частини КК України).

Традиційно складені склади злочинів найчастіше зустрічаються у кваліфікованих складах, хоча можлива ситуація, при якій складений склад може бути закріплений в основному складі, але це лише у рідкісних випадках (наприклад, норма, закріплена в ч. 1 ст. 187 КК). Якщо ж дотримуватися позиції, відповідно до якої норма про складений склад злочину (ціле) вступає у відношення конкуренції з нормами, які містять окремі склади злочинів (частини), що в сукупності утворюють такий складений склад, то виходить ситуація, у якій при скасуванні норми про ціле дії винної особи будуть кваліфіковані за декількома статтями, норми яких закріплюють склади злочинів, що виступають частинами. Таким чином, у такому випадку навряд чи правильно говорити про конкуренцію кримінально-правових норм, оскільки, коли остання має місце, то застосуванню підлягає лише одна з конкуруючих норм. Отже, як ми бачимо, з вищенаведеної ситуації випливає, що застосуванню підлягають декілька норм. Це підводить нас до висновку, що за таких умов конкуренція норм відсутня. Але до розгляду поставленої проблеми можна підійти і з іншого боку. Наведену вище ситуацію можна охарактеризувати як так звану «паралельну» (можна назвати її і подвійною) конкуренцію норм, тобто конкуренцію загальних норм і спеціальної норми. Наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), буде виступати спеціальною нормою для таких загальних норм, як умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК) та вбивство через небережність (ч. 1 ст. 119 КК), де за правилами подолання кожного із таких видів конкуренції застосуванню підлягає спеціальна норма. Тому слід мати на увазі, що конкуренція кримінально-правових норм у складених складах злочинів можлива тільки в такому вигляді, який розглядався вище. Однак з метою полегшення її вивчення у вищих навчальних закладах можна називати її конкуренцією частини і цілого, оскільки така назва вже прижилася, але обов'язково зазначаючи про правильну модель виникнення такого роду конкуренції норм. Такий висновок підтверджується й тим, що якщо розглядати так звану норму про ціле в наведеному вище

випадку і уявити собі, що діяння особи буде кваліфіковано за ч. 2 ст. 121 КК у зв'язку із наявністю не такої кваліфікуючої ознаки, як смерть потерпілого, а наприклад, на замовлення, то згідно з підходом згаданих науковців ч. 1 і ч. 2 ст. 121 КК будуть конкурувати як загальна і спеціальна, тобто норми про основний і кваліфікований склад. За таких умов складається ситуація, що в одних випадках норми, передбачені ч. 1 та ч. 2 ст. 121 КК конкурують як частина і ціле, а в інших – як загальна і спеціальна, чого насправді бути не може, адже норма одна і відношення до іншої норми має бути одне. Тому незалежно від наявності кваліфікуючої ознаки в ч. 2 ст. 121 КК вона буде конкурувати із ч. 1 ст. 121 КК як загальна і спеціальна норми.

Отже, можна зробити висновок, що при кримінально-правовій кваліфікації злочинів виникають два види конкуренції, де критерієм для такої класифікації виступає наявність двох (або більше) кримінально-правових норм, які одночасно претендують на застосування при врегулюванні одного і того ж питання. У зв'язку з цим слід виокремити: 1) конкуренцію загальних і спеціальних норм; 2) конкуренцію спеціальних норм.

А тепер логічно виникає запитання: чи можна застосувати цю класифікацію і до конкуренції кримінально-правових норм при призначенні покарання? Напевно, що можна, однак з деякими доповненнями, оскільки кримінально-правові норми, що застосовуються у процесі призначення покарання, відрізняються від тих, що використовуються під час кримінально-правової кваліфікації. Так, під час кваліфікації злочинів, як правило, використовуються охоронювальні норми (крім положення статей 14, 15 та 27 КК України), а під час призначення покарання застосовуються переважно регулятивні кримінально-правові норми (крім санкцій відповідних статей Особливої частини КК).

Для того щоб правильно встановити всі можливі різновиди конкуренції кримінально-правових норм при призначенні покарання, потрібно встановити, які види норм входять до інституту призначення покарання. Тому залежно від обсягу (об'єму) дії норми, що входять до інституту призначення покарання, можна поділити на: 1) загальні; 2) спеціальні; 3) виняткові.

Такий критерій поділу норм, на вищезазначені різновиди використовується і в теорії права [1, с. 77, 78; 12, с. 85, 86]. Однак С.С. Алексєєв зазначає, що при класифікації юридичних норм за обсягом дії кут зору може бути дещо змінений і норми можуть бути розмежовані за колом осіб [1, с. 78]. А вже такий критерій для класифікації неодноразово використовуються й іншими теоретиками. Але для конкуренції кримінально-правових норм при призначенні покарання доцільніше обрати попередній критерій, оскільки саме він є змістом ознаки, яка покладена в основу для поділу конкуренції на види.

У зв'язку з цим В.М. Гарманов пропонує під загальною нормою при призначенні покарання розуміти норму, що регулює родові відношення

– призначення покарання, якщо зміст її санкції або значення даної норми не конкретизовано спеціальними чи винятковими нормами. А існування спеціальних норм при призначенні покарання, на його думку, обумовлено конкретизацією і деталізацією змісту загальної норми та встановленням у законі обсягу її реалізації, що залежить від суспільної небезпеки скоєного [3, с. 6].

Загальною нормою, як зазначає В.І. Леушин, можна називати й ту, якій відповідає спеціальна, що становить виняток з даної норми [8, с. 136]. Однак таке розуміння спеціальної норми – що вона є винятком із загальної – буде неправильним, оскільки відбудеться ототожнення понять «спеціальна норма» з «виняткова норма» або ж підміна поняття «виняткова норма» поняттям «спеціальна норма», тоді як між ними є істотна відмінність. Справді, виняткова норма, як і спеціальна, виділяється із загальної норми, і обидві вони становлять у певному смислі виняток із загального правила. Сутність же виняткової норми, на відміну від спеціальної, полягає у протилежному до загальної норми способі регулювання окремого виду відносин. Завданням виняткової норми є розмежування меж дії загальної норми. Виняткова норма втрачає свої функції після того, як був здійснений виняток із загального правила [10, с. 76], тобто вона, на відміну від спеціальної норми, виходить за обсяг загальної.

Отже, з урахуванням того, що дві (або більше) кримінально-правових норми одночасно претендують на застосування при врегулюванні одного і того ж питання, пов'язаного із визначенням виду і/або розміру (строку) покарання, потрібно виокремлювати, крім вищенаведених різновидів (конкуренція загальної і спеціальної норм та декількох спеціальних норм), ще такі види, як конкуренція загальної та виняткової норм, а також конкуренція спеціальної та виняткової норм. Під винятковою нормою в кримінальному праві, як вказує О.К. Марін, можна розуміти як виділену з норми-правила (загальної) норму, яка встановлює щодо певних відносин винятковий спосіб регулювання, має на меті розмежування меж дії норми-правила (загальної) та втрачає свої функції після того, як був здійснений виняток із загального правила [10, с. 76].

На думку В.М. Гарманова, виключні норми при призначенні покарання обмежують сферу дії загальної та спеціальної норм шляхом визначення (за наявності обставин, які істотно знижують ступінь суспільної небезпеки скоєного) можливості призначення покарання більш м'якого, ніж це передбачено за даний злочин санкцією норми Особливої частини КК, тобто з виходом за її межі [3, с. 6].

Проте це визначення повною мірою не відображає властивостей виняткових норм. Зокрема, не врахована можливість призначення покарання більш суворішого, ніж це передбачено за даний злочин санкцією статті Особливої частини КК. А також автор зазначає, що покарання призначається більш м'яке, ніж передбачено санкцією норми Особливої частини КК, хоча відповідно до ч. 1 ст. 60 КК РФ особі призначається покарання у межах, передбачених відповідною статтею [15], а не нор-

мою Особливої частини. Тому під винятковими нормами при призначенні покарання слід розуміти кримінально-правові норми, які обмежують сферу дії загальної та спеціальної норм, виходячи за їх обсяг, шляхом визначення (за наявності необхідних підстав) можливості призначення більш м'якого або більш суворого покарання, ніж це передбачено за даний злочин санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, тобто з виходом за її межі.

Висновки. Таким чином, основною класифікацією, яка має найбільш важливе як теоретичне, так і практичне значення, буде поділ конкуренції кримінально-правових норм при призначенні покарання з урахуванням того, що існують дві (або більше) кримінально-правові норми, які одночасно претендують на застосування при врегулюванні одного і того ж питання, пов'язаного із визначенням виду і/або розміру (строку) покарання, на такі види: 1) конкуренція загальної і спеціальної норм; 2) конкуренція декількох спеціальних норм між собою; 3) конкуренція загальної і виняткової норм; 4) конкуренція спеціальної і виняткової норм.

Бібліографічні посилання

1. *Алексеев С.С.* Общая теория права: В 2 т. – М., 1982. – Т. 2.
2. *Андрушко П.П.* Поняття та види конкуренції кримінально-правових норм // Кримінальний кодекс України 2001 р.: Проблеми застосування і перспективи удосконалення: Матер. міжн. наук.-практ. конф.: У 2 ч. – Львів, 2007. – Ч. 1. – С. 12-17.
3. *Гарманов В.М.* Конкуренция уголовно-правовых норм при назначении наказания: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Тюмень, 2002.
4. *Жеребкін В.Є.* Логіка. – Х. – К., 1999.
5. *Иногамова-Хегай Л.В.* Конкуренции уголовно-правовых норм, изданных в разное время // Уголовное право. – 2000. – № 3. – С. 22-25.
6. *Карамішева Н.В.* Логіка. Пізнання. Евристика: Посібник для студентів та аспірантів. – Львів, 2002.
7. *Кричківський О.М.* Ознаки конкуренції кримінально-правових норм при призначенні покарання // Митна справа. – 2012. – № 2 (80). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 363-371.
8. *Леушин В.И.* Динамичность советского права и восполнение пробелов в законодательстве: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Свердловск, 1971.
9. *Малков В.П.* Конкуренция уголовно-правовых норм и ее преодоление // Советское государство и право. – 1975. – № 3. – С. 59-66.
10. *Марін О.К.* Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм. – К., 2003.
11. *Навроцький В.О.* Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. посіб. – 2-ге вид. – К., 2009.
12. *Недбайло П.Е.* Советские социалистические правовые нормы. – Львов, 1959.
13. *Попович М.В.* Класифікація // Українська радянська енциклопедія. – К., 1980. – Т. 5. – С. 216, 217.
14. *Тоболкин П.С.* Социальная обусловленность уголовно-правовых норм. – Свердловск, 1983.
15. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ: Принят ГД ФС РФ 24.05.1996, ред. от 28.07.2012 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/popular/ukrf/10_12.html#p576
16. *Хахулина К.С.* Конкуренция уголовно-правовых норм и ее преодоление в процессе их применения: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Казань, 1984.

Надійшла до редакції 23.08.2012